

УДК 124.4: 130.123.3

Тарасюк Л. С.

ПРОБЛЕМА КРЕАТИВНОСТІ В КЛАСИЧНІЙ І СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ

У статті досліджено поняття креативності як культурологічної і філософсько-антропологічної проблеми в класичній і сучасній українській філософії, яким є менталітет та світоглядні позиції української людини, як проявляється креативність у культурі людського буття.

Ключові слова: креативність, культура, людина, буття, менталітет, світогляд.

В статье исследуется понятие креативности как культурологической и философско-антропологической проблемы в классической и современной украинской философии, каким есть менталитет и мировоззренческие позиции украинского человека, как проявляется креативность в культуре человеческого бытия.

Ключевые слова: креативность, культура, человек, бытие, менталитет, мировоззрение.

The notion of creativeness as a culturologic and philosophic-anthropologic problem in classical and modern Ukrainian philosophy, what is a mentality and the world outlook positions of the Ukrainian person, how the creativeness is revealed in the culture of a person's being are investigated in the article.

The keywords: creativeness, culture, person, being, mentality, world outlook.

Розкриваючи поняття креативності як культурологічної і філософсько-антропологічної проблеми в класичній і сучасній українській філософії, нам слід з'ясувати, яким є менталітет та світоглядні позиції української людини, як проявляється креативність у бутті людини українського етносу, як обґрунтовують українські мислителі такий феномен людського буття в культурі, як креативність, що й зумовлює **актуальність** цієї тематики.

Формулювання проблеми дослідження. Кожний народ має свою культуру, самосвідомістю окремішності якої постає філософія. Це стосується й української філософії, яка, розвиваючись у загальному руслі світової філософської культури, має власну історію, усталені традиції, серед яких чільне місце посідає звернення до внутрішнього світу людини, її духовності. Саме з останнім пов'язана специфічність української філософської думки. У минулому Україна не мала умов для своєї державності, український народ змушений був виживати в надзвичайних умовах, «добровільно об'єднуватися» з більш сильними сусідами, розвивати свою культуру під кутом зору інших культур. Українська культура піддавалася осудженню, забороні. Такі явища, звичайно, вплинули на менталітет як

українських людей загалом, так і на окрему особистість.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити особливості світоглядних позицій української людини, їх вплив на прояви креативності в людському бутті в культурі в класичній і сучасній українській філософії.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна філософська думка зробила значний внесок у пояснення поняття креативності як феномену людського буття. З'явилася необхідність вирізнити особливості, притаманні українській філософії, та зрозуміти світоглядні позиції українського народу. «Домінантні лінії української світоглядної ментальності – екзистенційність (орієнтація на неповторність у своїй неповторності людського існування, плюралістичність і водночас діалогічна гармонія реальності), кордоцентризм («серце – всьому голова»), антеїзм («сродність» світу і людини) – у філософії Г. Сковороди вперше набувають характеру не просто тенденції, а стійкого ядра (внутрішнього «каркасу»), і тому надають їм класичної форми вияву» [12].

Онтологія українського буття в культурі свідчить про ігнорування прагнення до самоздійснення людини. Історія української людини свідчить про бажання волі, прагнення до свободи. В українській філософії феномен креативності можна розглядати поряд із такими поняттями, як воля, натхнення, працелюбність. Саме такі якості спонукали людину виживати в досить тяжких умовах, проявляти здатність творити, із чого випливає, що креативність української людини пробуджувалася в надзвичайних умовах і має свою самотність, свої особливості менталітету.

Сучасні українські вчені І. Бичко, А. Бичко, В. Табачковський доходять висновку, що менталітет виражає різні рівні свідомості. На такому світоглядному рівні український менталітет виступає як єдність трьох основних моментів: антеїзму, екзистенційної множинності світу та кордоцентризму. Спадкоємність у розвитку класичної філософської думки в Україні і новий потужний імпульс для її прогресу здійснив Г. Сковорода [12]. Його філософська творчість на тривалий час визначила характер і спрямованість української філософії щодо проблеми креативності. Аналізуючи основні праці Г. Сковороди «Сад божественных песней», «Нарцисс», «Диалог, или разглагол о древнем мире», «Разговор дружеский о душевном мире», «Икона Алкивиадская», «Убогий Жайворонок», «Потоп змиин», «Монолог Души и Духа», можна зробити висновок: український філософ розуміє креативність як містично-споглядальну інтуїцію [12]. Його теорія трьох світів є доказом такої концепції. Він вважає, що, лише пізнавши свій внутрішній світ, можливо пізнати зовнішній, але ці два світи як єдине цілісне явище, мікросвіт – природне продовження макросвіту, а макрокосм відображається і продовжує себе в людині.

Філософська антропологія є центром філософського світогляду Г. Сковороди, його концепції («два тіла» людини, «духовне серце», «сродність») дають нам своєрідне пояснення креативності як самопізнання, що може розкрити в усій

повноті істину [12]. За словами Г. Сковороди, «не досить виявити внутрішній план людини або предмета природи, треба пізнати її призначення, до чого людина зумовлена своїм народженням». І це завдання український філософ намагався вирішити в метасистемі всієї світобудови. Призначення людини у світобудові – стати «новою людиною», тобто «духовною людиною», у якій гармонійно поєднуються істина і добро; велика роль дружби, пізнання правди, істини, але визначальною є праця. Можна зробити висновок, що для Г. Сковороди креативність: «Праця покликання є служіння своєму народові й суспільству – таким шляхом людина реалізує своє соціальне призначення» [12].

Філософські ідеї Г. Сковороди дуже вплинули на подальший розвиток філософської думки в Україні [12]. Уже в 60–70-х роках ХІХ ст. починають з'являтися цілі філософські системи, у яких на вітчизняному ґрунті розробляються класичні ідеї західної філософії. На базі Київської духовної академії формується Київська школа філософської думки: П. Юркевич, Ф. Голубинський, В. Карпов, С. Гогоцький. Їх корінний зв'язок з ідеями Г. Сковороди очевидний за їхніми пристрастями – це філософія людського духу і людської душі («серця»); це позитивізм В. Лесевича, неокантіанство Г. Челпанова і Д. Богдашевського, персоналізм А. Гілярова, філософія «духовної сили» Н. Грота; філософія «духовної свідомості» М. Бердяєва, С. Булгакова, Л. Шестова; філософія історії (як національного духу) В. Зеньковського; філософія мови і міфу О. Потебні (семантика національного духу), релятивізм П. Кудрявцева.

Ідею духовної антропології розвиває П. Юркевич. Відома його праця «Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого» дає нам підставу розуміти креативність як здатність творення «серця духовного». Антропологія П. Юркевича духовна і має прямий зв'язок з ученням Г. Сковороди про «духовне серце». Це людська душа як осереддя духовного життя людини, вона – вмістилище справжнього внутрішнього досвіду людини; тому що встановлює «задушевність», тобто психічну глибину людини; тільки з її появою може виникнути думка в людини; а вся робота розуму будується на постійному «підживленні» з цього духовного джерела. Креативність можлива лише за наявності такого джерела: духовної сутності людини.

Альтернативою філософському трансценденталізму духу та духовній метафізиці в українській класичній філософії виступав позитивізм переважно у формі «критичного позитивізму», емпіріокритицизму в концепціях Е. Маха, Р. Авенаріуса і Й. Петцольда. Типовим представником цього напрямку в українській філософській думці є В. Лесевич. Для нього пізнання – упорядковане мислення. Його основна спрямованість – антиметафізична. У філософії В. Лесевича основна увага відводиться знанням як підставі для дії; вони повинні стати основою людської діяльності як творчості. Особливу увагу В. Лесевич приділяє філософії, її перетворенню на базі позитивізму в «наукову філософію», «позитивну філософію». Отже, креативність для нього – це діяльність на основі

наукових знань, таке її своєрідне перетворення в «наукову філософію».

Цікавою й оригінальною є спроба іншого українського філософа – М. Грота пояснити креативність як людське буття. Філософська діяльність ученого намагається примирити позитивізм і трансценденталізм і побудувати свою філософську систему пізнання духу. Креативність для нього – це пізнання духу, свободна воля може бути реалізована людиною тільки з допомогою сили «світового розуму». «Світовий розум», за М. Гротом, метафізичний (суб'єктивна цілісна індивідуальність і породжує силу) [6, с. 383]. Людина в такому статусі виступає як носій космічних вселенських начал, що не охоплюються логікою позитивізму й далеко виходять за його межі. За обґрунтуваннями М. Грота, креативна людина – це людина, яка є носієм вселенських начал [6]. Такий підхід М. Грота до розуміння креативності характерний для національної ментальності, її специфіки та загальної настроєності. Пізніше ці концепції оформлюються у вченнях про ноосферу і космонос В. Вернадського і П. Тейяра де Шардена, про радіальну і тангенціальну космоенергії людини, гуманоморфний космізм, що відповідає духовній і творчій сутності людини. В. Вернадський виступав «за збереження української культури й культурного прояву самотності українського народу» [9, с. 24].

В основі філософської концепції відомого українського філософа В. Зеньковського – розвиток духовної культури слов'янських народів [6, с. 381]. Його філософія близька до «філософії творчості» як генези філософії, як «свободної форми духовної творчості». Для В. Зеньковського філософська креативність виступає як пошук нових форм розумності в «плані логосу» і методологічних основ, що і є філософською культурою [10]. Для мислителя творчість не повинна бути самоціллю, вона завжди має рухатися до побудови філософської системи поглядів. Своєрідність філософії українського мислителя в тому, що в неї не один, а декілька духовних коренів. В. Зеньковський розуміє антропоцентризм не теоцентрично і не космоцентрично, а як космоцентр у самій людині. Він ставить перед собою завдання пошуку цілісності й синтетичної єдності реальності на основі «усіх рухів людського духу» [6]. По суті, В. Зеньковський побудував певну філософську систему національної духовності, чим уніс до обґрунтування креативності як феномену людського буття в культурі нову парадигму: пошук нових форм розумності на основі всіх рухів людського духу [10].

Закладені століття тому ідейно-теоретичні передумови отримують умови для реалізації тільки за сучасних умов. Але головна філософська проблема використання досліджень співвітчизників полягає не в цьому. Українська філософія, переживши «шкільний період» у своєму розвитку, почала набувати світоглядного забарвлення тільки в 70-ті роки ХХ ст. Це і пояснює бідність розроблення теми креативності в межах культурології і філософської антропології. Досліджуючи феномен творення в бутті українців, мислителі називають таку

креативність як виживання в надзвичайних умовах, а їхня здатність за будь-яких обставин працювати, творити, проявляти душевність і сердечність, одним словом, виживати, і є креативністю; можна сказати, що українській людині притаманна креативність виживання, яка ніби пронизала її світоглядні позиції.

Екзистенційна спрямованість характерна для креативності української філософії. Міфологічно-антеїстична ідея органічної «сродності» людини з природою, антропологічної «наповненості» природи пронизує зміст творів Лесі Українки [6, с. 383], яка будує свою філософію звільнення людини-творця, її гідності і найвищої вартості, закликає шукати в людях «живий вогонь». Глибокими екзистенційними вимірами пронизані твори М. Коцюбинського [6]. Основна проблематика його творів – відчуження від природи, утрата зв'язку з неньою-землею, природою [6, с. 385]. Проблематика українських мислителів свідчить про самотність та спрямованість до світоглядно-філософської тематики. Буття української людини відбувається в тісному взаємозв'язку з природою. Виходячи з цього, слід зазначити, що такий взаємозв'язок дає натхнення для творіння.

Аналізуючи феномен креативності як культурологічну і філософсько-антропологічну проблему, зауважимо, що без «світоглядної філософії», без проходження етапу її переходу від умоглядно-шкільної до світоглядно-практичної неможливий розвиток українського суспільства. Завдання вітчизняної філософії – знайти власний неповторний світогляд на базі міцного фундаменту, закладеного нашими класиками. Необхідно формувати й розвивати креативну свідомість, яка здатна була б безпосередньо впливати на навколишнє, вступати з ним в енергоінформаційну взаємодію і накладати «креативні моделі» на навколишній світ, таким чином змінюючи його. Це креативне перетворення реальності і є механізмом творчої еволюції.

Досліджуючи культурологічну й філософсько-антропологічну проблему, з'ясуємо: креативність розглядається як культурне відродження (М. Хвильовий, М. Куліш, М. Яловий, Є. Плужник) [6]. Креативність як пізнання особистості в поєднанні з природою розуміють Г. Сковорода, Леся Українка, М. Коцюбинський, В. Винниченко, В. Липинський. Д. Донцов убачає сутність креативності в поєднанні з національною свідомістю як самотній світогляд українського народу [6]. Д. Чижевський синтезує історію української філософії в концепті «філософія серця» [6]. На підставі цього можна зробити висновок, що український дослідник пояснює креативність як кордоцентричність, продовжуючи погляди Г. Сковороди [12] і П. Юркевича. Г. Челпанов обґрунтовує поняття креативність як створення умов для здійснення цілей людини, її творчої самореалізації [6]. У В. Лесевича креативність можлива завдяки діяльності людини на основі наукових знань [10]. Своєрідно креативність подає В. Зеньковський – це пошук нових розумних форм у «плані логосу» [10]. Дослідження креативності як феномену історії філософської думки бачимо у сучасних українських філософів

В. Шинкарука, І. Бичка, М. Булатова, Г. Заїченка, М. Вернікова, А. Пашука, Ю. Кушакова.

У сучасній українській філософії використано спроби дослідити феномен креативності як культурологічну та філософсько-антропологічну проблему в різних вимірах. Це, наприклад, здатність творіння на різних рівнях буття (Н. Хамітов); філософсько-антропологічне питання про сутність людини в координатах постмодерну (В. Табачковський); здатність до самозаперечення як головна, центральна і фундаментальна проблема (конститутивна), яка може розв'язати ситуацію людської напруженості у світі (Г. Шалашенко); розуміння універсального часу як один із можливих шляхів бачення цілісного людського досвіду (А. Дондюк); статус моральнісної аргументації в бутті та творчості людини (Г. Ковадло); зміна методологічних засад і світоглядних орієнтацій (Є. Андрос); повна реалізація духовної сутності людини й перетворення її в реальну з найвищим рівнем розвитку своїх здібностей.

У контексті світоглядно-моральних та екзистенційних вимірів буття людини в культурі, сучасній філософії освіти на проблему креативності виходять В. Андрущенко, Т. Андрущенко, В. Бех, В. Вашкевич, С. Куцепал, Г. Меднікова, М. Розумний, В. Ярошовець та ін. Важливі теоретичні орієнтири для осмислення природи креативності дають міркування М. Поповича [11] про багатовимірність людського буття і важливість внутрішнього його діалогу. Представники започаткованої В. Шинкаруком Київської світоглядно-антропологічної школи (Є. Андрос, І. Бичко, В. Загороднюк, Г. Ковадло, Т. Лютий, Т. Розова, В. Табачковський, Н. Хамітов, Г. Шалашенко та ін.) зосереджуються на проблемах осягнення світу людиною в цілісності есенційних та екзистенційних вимірів. Досліджується проблематика «етики відповідальності», «комунікативної етики», яка безпосередньо торкається феномену креативності у його моральнісно-комунікативних вимірах (А. Єрмоленко) [8]. Внутрішнє мовлення, тобто діалог із самим собою, становить потужну надбудову над нашим мовленнєвим спілкуванням [7, с. 261]. Цікавого висновку дійшла С. Гатальська: «У підтвердженні своєї ідентичності ми цілком залежимо від інших людей, і в тому велика рятівна благодать товариськості для усамітнених людей, що вона знову робить їх „цілісними”, рятує від розумового діалогу...» [7, с. 263].

Отже, сучасні українські науковці пробують по-новому переосмислити креативність у найбільш різноманітних її проявах. Аналізуючи праці, які стосуються теми нашої статті, можна зробити висновок: український менталітет сформував свої особистісні самобутні світоглядні орієнтири. Українські автори креативність пояснюють як волю та натхнення; кордоцентричність; її пробудження; як виживання в надзвичайних умовах; націоналізм та патріотизм; як морально-етичну проблематику (етику відповідальності); свободу і любов; самореалізацію та актуалізацію і т. д. Розглядаючи креативність у контексті метаантропології як теорії буденного, граничного та метакричного буття, можна

твердити, що в ході історії українська людина набула рис креативності буденного та граничного буття: виживання в надзвичайних умовах, бажання волі, прагнення до свободи, звільнення від рабства. У сучасних умовах креативність знову стає логікою виживання, однак набуває нового статусу – логіки солідарності, любові – комунікативної єдності, розкриваючи метаграничні потенціали й можливості української людини та формуючи самобутність української філософії.

Література:

1. Андрос С. І. Комунікативна природа людського буття / С. І. Андрос // Філософія. Світ людини. – К. : Наукова думка, 2001. – С. 56–113.
2. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту : статті ; нариси ; інтерв'ю / В. П. Андрущенко. – К. : Знання України, 2004. – 804 с.
3. Андрущенко В. П. Антропоцентричний характер естетичного ідеалу епохи Ренесансу і сучасність / В. П. Андрущенко // Вища освіта України. – 2007. – № 3. – С. 97–102.
4. Андрущенко В. П. Постмодернізм як різновид текстової або знакової реальності / В. П. Андрущенко // Нова парадигма: Філософія. Політологія. Соціологія. – Вип. 73. – К., 2008. – С. 73–74.
5. Ідея культури : виклики сучасної цивілізації / Бистрицький Є. К., Пролив С. В., Кобець Р. В., Зимовець Р. В. – К. : Альтерпрес, 2003. – 192 с.
6. Бичко А. К. Історія філософії / Бичко А. К., Бичко І. В., Табачковський В. Г. – К. : Либідь, 2001. – 407 с.
7. Гатальська С. М. Філософія культури : [підручник для вузів] / С. М. Гатальська. – К. : Либідь, 2005. – 328 с.
8. Ермоленко А. М. Этика ответственности и социальное бытие человека / А. М. Ермоленко. – К. : Наук. думка, 1994. – 199 с.
9. Огородник І. В. Історія філософської думки в Україні : курс лекцій : [навч. посібник для вузів] / І. В. Огородник, В. В. Огородник. – К. : Вища школа ; Знання, 1999. – 543 с.
10. Огородник І. В. Українська філософія в іменах : [навч. посібник] / І. В. Огородник, М. Ю. Русин ; [за ред. М. Ф. Тарасенка]. – К. : Либідь, 1997. – 326 с.
11. Попович М. В. Рациональність і виміри людського буття / М. В. Попович // Путь. – 1993. – № 4. – С. 70–90.
12. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів : у 2-х т. Т. 1 / Г. С. Сковорода. – К. : Наукова думка, 1973. – 532 с.